

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Att gestalta för vintern

- En undersökning av vilka kvaliteter hos vegetation som kan användas för att skapa höga upplevelsevärden under vinterhalvåret

Lisa Hansson

Självständigt arbete • 15 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2020

Att gestalta för vintern

– En undersökning av vilka kvaliteter hos vegetation som kan användas för att skapa höga upplevelsevärden under vinterhalvåret

Designing for winter

– A study about which qualities among vegetation that can be used to create high values during the winter season

Lisa Hansson

Handledare: Stefan Sundblad, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Allan Gunnarsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Självständigt Arbete i Landskapsarkitektur

Kursansvarig inst.: Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Kurskod: EX0845

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2020

Samtliga bilder är tagna av Lisa Hansson

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: vinter, gestaltning, design, färg, ljus, miljöpsykologi

Förord

Jag vill tacka min handledare Stefan Sundblad för goda råd under arbetets gång.

Alnarp, 26 maj 2020

Lisa Hansson

Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen är att utifrån människans olika sätt att uppleva sin omgivning undersöka och analysera vilka vinterkvaliteter hos vegetation som är av väsentlig betydelse för att stimulera människans sinnen under den svenska vintersäsongen. Undersökningen baseras på en litteraturstudie. Inledningsvis undersöks varför vinterutseendet hos vegetationen är av värde för människan med utgångspunkt i miljöpsykologin. Bristen på solljus under vinterhalvåret gör oss ofta trötta och nedstämda. Att arbeta med färger, former och rumslighet tas därmed upp som viktiga faktorer vid gestaltning vintertid för att stimulera människans sinnen. Vegetationens olika utseendekvaliteter har sedan undersökts genom litteratur som behandlar växtgestaltning för att se vilka aspekter som ger högst upplevelsevärden på vinterhalvåret. Att vintern är en årstid som förknippas med mörker och kyla gör att aspekter som vinter- och städsegrönt, bark, kvarstannande frukter, vinterblomning, vinterståndare, habitus, struktur, textur och kontraster blir extra viktiga när det kommer till växtgestaltning med vintern i fokus. Det är kombinationen av dessa olika aspekter som kan göra planteringar som mest intressanta och skapa höga upplevelsevärden även under vinterhalvåret.

Abstract

This essay aims to research and analyze which visual qualities among vegetation that can assist the stimulation of the human senses during the Swedish winter season. The essay is based on a literature study. With a background in environmental psychology, the winter appearances of different plants and vegetation structures are examined to see why they are important to human well-being. Lack of sunlight during winter tends to make us tired and depressed. To work with colour, shapes and spatiality are consequently important aspects when designing for winter. The vegetations different appearances are examined through literature to see which qualities can give us the highest values of experience. The winter is often connected to coldness and darkness. Evergreen vegetation, fruits that remain on the plants through the entire winter, bark colour, winter flowering, habitus, structure, texture and contrasts become important aspects in winter design. It is the combination of these different aspects that makes it possible to create interesting plantings with high values during the winter season.

Innehållsförteckning

Inledning.....	2
Bakgrund	2
Syfte och mål.....	2
Frågeställningar	2
Avgränsningar	2
Material och metod.....	3
Begreppsförklaring	3
Att gestalta för vintern.....	4
Vinterns påverkan på människan.....	4
Vegetationens roll.....	6
Vegetation på vintern	8
Vintergrönt och städsegrönt	9
Bark	11
Kvarsittande frukter.....	12
Vinterblomning	13
Vinterståndare	13
Rumslighet och habitus	14
Struktur och textur.....	16
Kontraster och kombinationer	17
Diskussion	19
Växtlista.....	22
Källförteckning.....	23
Tryckta källor	23
Elektroniska källor	24

Inledning

Bakgrund

Vegetationen i vår omgivning har stor påverkan på hur vi mår (Küller, 2005b). Som landskapsarkitekt har man därmed ett stort ansvar när det kommer till att skapa förutsättningar för hur olika platser ska fungera och upplevas. Sverige är ett land med tydliga årstidsväxlingar, vilket ger många möjligheter för spännande växtgestaltning som förändras under årets gång (Folkesson, Sjöman & Brising, 2015). Men det innebär också utmaningar.

Vintern i Sverige tar upp en stor del av året. Bristen på ljusa timmar gör att vi människor ofta känner oss mer trötta och nedstämda under vinterhalvåret än på sommaren (Küller, 2005a). Utemiljöer som designas enbart för att ha höga upplevelsevärden under sommarhalvåret riskerar att förlora dessa värden när vintern kommer och många växter går in i sin viloperiod. Frånvaro av rumslighet, färger och nyanser i kombination med bristen på dagsljus kan med stor sannolikhet påverka människors mående negativt under vintern. I södra Sverige, där det sällan förekommer snö kan dessa aspekter bli extra påtagliga (Folkesson, Sjöman & Brising, 2015).

Det finns en uppsjö av litteratur med information om hur man kan göra vackra planteringar på sommarhalvåret, men hur ser dessa planteringar ut under vintern? Hur kan man tänka för att få en plantering att vara intressant året om? Städsegrönt och vintergrönt växtmaterial är något som ofta tas upp när man pratar om vinterutseenden, men vilka andra upplevelsevärden finns hos vegetation under vinterhalvåret?

Syfte och mål

Syftet med den här uppsatsen är att utifrån människans sätt att uppleva sin omgivning undersöka och analysera vilka vinterkvaliteter hos vegetation som är av väsentlig betydelse för att stimulera våra sinnen under den svenska vintersäsongen. Målet är att undersökningen skall utgöra ett användbart underlag för planering av vegetationsytor med årstidsvariation i offentlig miljö.

Frågeställningar

- Varför är vegetations vinterutseende av värde för människan?
- Vilka aspekter och artkaraktärer är särskilt viktiga att integrera i växtgestaltning för att nå höga upplevelsevärden på vinterhalvåret?

Avgränsningar

Fokus i den här uppsatsen ligger på växtmaterial som går att använda i offentlig miljö i södra Sverige. De exempel på växtmaterial som nämns har valts utifrån ett upplevelseperspektiv där de estetiska värdena har varit i fokus. Växternas ståndortskrav och hårdighet har inte behandlats.

Med vinter avses i denna uppsats perioden från lövfällning till lövsprickning i kombination med kortare dagar och sjunkande temperatur. För att den meteorologiska vintern officiellt ska anses vara kommen krävs att dygnsmedeltemperaturen är under 0 grader fem dygn i följd. I södra Sverige infaller den meteorologiska vintern generellt i december och håller i sig till mars-april. Våren tar över från den dag då dygnsmedeltemperaturen är över 0 grader 7 dagar i följd (SMHI, uå).

Material och metod

Arbetet bygger på en litteraturstudie. Facklitteratur, vetenskapliga artiklar och andra publicerade dokument har använts för att undersöka vad som skrivits om växters gestaltningsvärden vintertid. Olika källor har jämförts för att se vad de har för likheter och skillnader. *Winter-flowering shrubs* (Buffin, 2005), *Winter gardens - reinventing the season* (Pollet, 2017), *Autumn & winter colour in the garden* (Clarke, 1986) och *Grön trädgård året om: med vintergröna växter och prydnadsgräs* (Illminge, 2009) är exempel på böcker som har använts här. Även litteratur som behandlar växtgestaltning generellt har använts för att se vilka gestaltningsmetoder därifrån som går att applicera även vintertid, bland annat *The Planting Design Handbook* (Robinson & Wu, 2016) och *Drömplantor* (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995). För exempel på växter som kan användas vid gestaltning vintertid har även plantskolekataloger från Tönnersjö plantskola (2017) och Stångby plantskola (2017) använts. Det finns många andra plantskolor som erbjuder liknande utbud, men Tönnersjö och Stångby har valts ut som exempel i det här arbetet.

Litteratur inom miljöpsykologi har använts för att undersöka varför det är viktigt för människan med höga upplevelsevärden i utemiljön året om. Boken *Svensk miljöpsykologi* (2005) innehåller en samling texter från olika författare som förmedlar olika aspekter inom området för miljöpsykologi. Flera av dem, tillsammans med rapporten *Urban green spaces and health* (World Health Organization, 2016) har varit av stort värde för det här arbetet. Även boken *With people in mind: design and management of everyday nature* (Kaplan, Kaplan & Ryan) har använts.

Sökord, som antingen använts var för sig eller tillsammans, för att hitta litteratur har varit: gestaltning, blomställningar, vinter, vinterfärgning, staden, city, urban space, design, winter, färg, miljöpsykologi, season

Begreppsförklaring

Upplevelsevärde:	De kvaliteter ett växtmaterial har som kan stimulera människans sinnen. Det kan handla om faktorer som färg, doft, storlek och form.
Städsegrönt:	Växtmaterial som är grönt hela året och behåller sina blad eller barr i flera år.
Vintergrönt:	Växtmaterial som är grönt hela vintern men får nya blad eller barr varje år.
Vinterståndare:	En torkad fruktställning hos ett örtartat växtmaterial som står kvar och behåller sin form under vintern.
Habitus:	En växts övergripande utseende och växtsätt, exempelvis klotformat, pyramidalt eller vasformat.

Att gestalta för vintern

Vinterns påverkan på människan

I inledning till boken *Svensk Miljöpsykologi* (2005b) förklarar Rikard Küller, professor i arkitektur och psykologi, att miljöpsykologin handlar om hur vi människor påverkas av vår omgivning och hur vi genom vårt sätt att leva i sin tur påverkar den. Han beskriver hur arkitekter på 1950-talet började intressera sig mer och mer för det arkitektoniska rummet. Hur väggar, tak, skala och form skapar platser som man kan röra sig i, och hur dessa platser på olika sätt påverkar människan. Det upptäcktes att variation av färg, form och innehåll ökar människors intresse för miljön de befinner sig i. Variation minskar också känslan av monotonitet då det finns mycket att se och uppleva (Küller, 2005b). Till skillnad från byggnadsarkitektur använder man sig inom landskapsarkitektur av levande material för att skapa rumslighet. Detta förklarar landskapsarkitekten Nick Robinson och konstnären Jiahua Wu i *The Planting design handbook* (2016). Vegetation kan enligt dem fungera som solida former som skapar tydliga väggar och avskiljare, men rummet avser också den yta som bildas där emellan och vad som händer där. Detta kan ske i olika skalor. Från en liten trädgård till en stor stadspark eller ett helt bostadsområde. Vegetationen kan fungera som ett slags ramverk för att skapa tydliga strukturer, vilket påverkar människans uppfattning av en plats. Öppna och mer slutna ytor kan skapas för att ge olika effekt tillsammans med färger och former (Robinson & Wu, 2016).

Det är stora skillnader mellan sommar- och vinterhalvår i Sverige (SMHI, 2020). Vintern innebär en period av vila för många växter, vilket kan förändra en plats rumslighet totalt (Robinson & Wu, 2016). Vintern medför också att dagarna blir kortare, och vi får därmed inte lika mycket dagsljus. Küller beskriver i *Svensk miljöpsykologi* (2005a) hur ljuset är en av de faktorer som påverkar människans mående och sinnesstämningar mest. Det kronobiologiska systemet i människans kropp reagerar på mängden ljus vi utsätts för genom att producera olika typer av hormoner som gör att vi blir trötta och därmed sover på natten och pigga för att vara vakna på dagen. Det kronobiologiska systemet påverkar även vår ämnesomsättning och kroppstemperatur. Med andra ord fungerar det kronobiologiska systemet som vår biologiska klocka (Küller, 2005a). Detta tas även upp av World Health Organization i rapporten *Urban green spaces and health* (2016). Solljuset förser våra kroppar med D-vitamin, vilket är viktigt för vår allmänna hälsa och vårt välmående (World Health Organization, 2016). Sveriges geografiska placering på jordklotet gör att mängden mörka timmar under vinterhalvåret är stor. En studie som Rikard Küller gjort tillsammans med Seifeddin Gaafar Ballal, Thorbjörn Laike och Byron Mikellides, alla verksamma inom arkitektur och psykologi, pekar på att den stora skillnaden av antalet ljusa timmar mellan sommar- och vinterhalvåret i Sverige bidrar till att Sveriges befolkning påverkas extra mycket av vintermörkret (Küller et al. 1999). Variationen av mängden ljus under året skapar störningar i det kronobiologiska systemet, vilket kan leda till ökad trötthet, nedstämdhet och depression under årets mörka månader (Küller, 2005a; Küller et al. 1999; World Health Organization, 2016).

Küller (2005a) redogör för en studie han genomförde år 1992 där ljusets påverkan på prestationsförmåga och välbefinnande hos skolbarn undersöktes. Syftet var att ta reda på om och hur mängden aktivitetshormon, kortisol, förändrades i barnens hjärnor vid olika årstider. Ett nittiototal barn i åldrarna åtta till nio år följdes under ett skolår. Klassrummen de satt i skilde sig åt gällande tillgång till solljus. Resultaten visade att barnens kortisolnivåer var högre på sommarmorgnarna än vintermorgnarna och att den snabba ökningen av kortisol som normalt sker i slutet av februari var kraftigt försenad hos de barn som satt i klassrum med en begränsad tillgång till solljus. En liknande undersökning genomfördes hos personal vid en militär anläggning, med samma resultat. Vidare beskriver Küller att denna typ av undersökningar har gjorts på arbetsplatser världen över. Även de har visat hur kortisolnivåerna i våra kroppar sänks kraftigt under årets mörkare månader och att detta påverkar vårt mående markant. Lusten till social aktivitet ökar

på sommarhalvåret, medan trötthet och olust ökar på vintern. Küller menar att en av de viktigaste slutsatserna som kan dras från dessa undersökningar är att dagslängden, alltså mängden ljus vi upplever under en dag, är det som har störst inverkan på det kronobiologiska systemet i våra kroppar (Küller, 2005a).

Karl Ryberg, som är utbildad arkitekt och psykolog, beskriver i boken *Färger: i vardagsliv och terapi: en bok om färgernas stimulerande effekt* (1999) hur patienter med vinterdepression har kunnat behandlas med vitt fullspektrumljus, bland annat på S:t Görans sjukhus i Stockholm. Ljuset liknar naturligt solljus och har hjälpt till att höja kortisolhalten i patienternas blod och därmed minska känslor av nedstämdhet och trötthet. Kortisol kräver ljus för att kunna produceras, och detta blir alltså ett problem på vintern när dagarna är korta. I mörker stimuleras nämligen istället kroppens produktion av melatonin, hormonet som gör att vi känner trötthet (Ryberg, 1999).

Människan kan inte se ljuset som sådant, utan vår uppfattning av ljus är dess reflektion på olika ytor och partiklar. Ljuset är det som skapar vår verklighet och hjälper oss att bilda en uppfattning av vår omgivning (Küller, 2005a). Ljusets otroliga hastighet gör att det visuella är ett av de mest effektiva kommunikationsmedlen i växt- och djurriket. Färger spelar här en stor roll. Färger kan uppfattas av ögat antingen genom att titta direkt på en färgad ljuskälla, exempelvis en röd glödlampa, eller att vitt ljus från solen, studsar på en färgad yta som våra ögon sedan kan ta emot och processa i vår hjärna. Växter och djur kan kommunicera med varandra med hjälp av färger. Inom växtriket handlar färger mycket om att locka till sig pollinatörer, eller att försöka skydda sig från att bli uppäten. Till exempel kan en blomma locka till sig insekter med hjälp av sina starka färger, samtidigt som en flugsvamp istället kan skrämman bort djur som försöker äta den genom sina. Inom djurriket kan starka färger vara ett sätt för hanar att locka till sig honor. De kan också signalera gift eller fara, för att skrämman bort fiender. Dova färger kan fungera som kamouflage, till exempel hos honfåglar som inte vill bli upptäckta när de ruvar sina ägg (Ryberg, 1999).

Küller (2005a) har genomfört studier av hur färger i vår närmiljö påverkar oss. Studierna har främst genomförts inomhus i kontorsmiljö där människor har fått arbeta under olika förhållanden samtidigt som deras hjärnaktivitet har studerats. Küller berättar att det finns teorier om att varma färger så som gul, orange och rött har en stressande effekt på oss, medan kallare färger som blått och grönt verkar lugnande. De studier som Küller genomförde i kontorslandskapen bekräftade detta. Miljöer i starka färger, och speciellt om de förekommer med stora kontraster till varandra ökar vår hjärnaktivitet markant i jämförelse med miljöer som går i en kallare färgskala (Küller, 2005a). Liknande experiment har gjorts på hästar inom tysk veterinärmedicin. Ett antal galopphästar placerades i ett stall med orangemålade väggar, och samma antal hästar placerades i ett stall med blå, för att se om färgerna hade någon påverkan på hästarnas återhämtning. Undersökningen visade att de som placerats i det blå stallet lugnade sig fortare efter en tävling än de som placerats i det orangea. I Sverige kan ljuset på vintern ses som aningen blåtonat enligt Ryberg, vilket tillsammans med de färger vegetationen har då kan vara en bidragande faktor till den lugnande effekt som vintern har på människan (Ryberg, 1999).

En viktig aspekt gällande gestaltning med färger är att färger i stort sett aldrig förekommer ensamma. Vi upplever dem oftast i kombination med de andra färger som finns runt om och de kan således uppfattas olika beroende på vad som finns i deras närmsta omgivning. Människans öga kan uppfatta flera miljoner olika färger och blandningen av dessa skapar närmast oändligt många möjliga färgkombinationer. Om detta skriver färgforskaren Lars Sivik i *Svensk miljöpsykologi* (2005). Sivik menar att det kan vara svårt att dra slutsatser om vilka färger som upplevs mer eller mindre vackra eftersom detta är högst individuellt från person till person. Det går dock att se mönster och likheter när undersökningar gjorts i ämnet. Sivik tar upp ett exempel på en studie där människor fått svara på vad de tycker om givna färger i några olika bestämda sammanhang. Resultatet visade att de olika individerna hade svarat väldigt lika. Sivik berättar också om en färgstudie från 1800-talet där man undersökte hur människor i en försöksgrupp rangordnade ett antal givna färger utefter hur fina de tyckte att det var. Svaren från de olika individerna var även i denna

studie slående lika, och ordningen på dessa färger har inte förändrats mycket när man gjort liknande undersökningar i modern tid. Färgerna som undersöktes var blått, rött, grönt, violett, orange och gult, här rangordnade från mest till minst prefererat. Siviks studier på färger har visat att mycket av det som avgör hur vi uppfattar dem kan spåras till de associationer vi har till dem. Människan kan uppfatta färger som glada eller ledsna, aktiva eller passiva, upphetsande eller lugnande. Detta beror dock inte på färgen i sig, utan på hur mörk eller ljus den är. Olika färger, med samma grad av ljushet eller mörkhet uppfattas alltså på liknande sätt. Ljusa färger uppfattas ofta som mer positivt betingade än mörkare färger (Sivik, 2005).

Ryberg (1999) berättar att färgen röd har bevisats höja blodsockerhalten och aktivera den allmänna försvarsberedskapen i människans kropp. Rött får även adrenalinutsöndringen att öka. Gult har också visat sig ha uppgivande effekter på människan. Blått har motsatt effekt. Färgen får blodtryck, puls och adrenalinutsöndring att sjunka, och verkar därmed lugnande. Grönt tycks vara en neutral färg, då den inte påverkar kroppens funktioner nämnvärt i de experiment som Ryberg tar upp. Färgen grön kopplas av människan ofta ihop med naturen, fruktsamhet, frihet och sommar. Blått kan kopplas till vatten och rekreation (Ryberg, 1999). Starka färger piggar upp, medan dova verkar lugnande. Befinner vi oss i en miljö med dova, neutrala färger som beige och grått aktiveras vår hjärna inte särskilt mycket. Möjligheten till stimulans blir begränsad. Befinner vi oss däremot i en färgstark miljö med stora kontraster aktiveras de områden i hjärnan som har en väckande funktion. I miljön finns mycket att ta in, och vår hjärna stimuleras. Dessa delar av hjärnan aktiveras även av faktorer som lukter och ljud (Küller, 2005a).

Enligt Michael W. Buffin, som är verksam inom växtkomposition och trädgårdsdesign, innebär sommarhalvåret blomningstid för många växter, vilket i sin tur skapar en stor färgvariation i naturen. Blommor i regnbågens alla färger träder fram ur prunkande gröna bladmassor (Buffin, 2005). Detta färgmedley i kombination med solljuset ger vår hjärna stimulans och vi blir på gott humör (Küller, 2005a). På vintern går många växter in i sin viloperiod och vissnar ner. Många planteringar riskerar att bli färglösa och tomma (Buffin, 2005). Människans relation till olika färger är intressant, då det innebär att färger kan användas för att uppnå önskade effekter i olika sammanhang (Sivik, 2005).

Vegetationens roll

Vegetation bidrar mycket till människans tillgång till färg i vardagen. Särskilt på sommarhalvåret då många växter står i blom (Buffin, 2005). Vegetationen i sig spelar också en viktig roll när det kommer till människors välmående. Detta är särskilt viktigt i stadsmiljö, där byggnader och hårdgjorda material tar upp en stor del av stadens yta. Boverket (2018) redogör på sin hemsida för varför grönska behövs i stadsmiljö. Stort fokus läggs på att vegetation kan bidra till en rad ekosystemtjänster, men också att grönskan är viktig för stadens människor. Boverket skriver också att grönytor är livsnödvändiga för den biologiska mångfalden då många insekter, fåglar, och andra arter behöver grönska för att kunna leva i staden (Boverket, 2018). För människan främjar grönska i olika former hälsa och välbefinnande. Resultat från World Health Organizations rapport (2016) pekar på tydliga samband mellan hur människor mår och vilken tillgång de har till grönytor och vegetation. Vistelse i gröna miljöer sänker vårt blodtryck och vår puls, vilket bidrar till avslappning och återhämtning. Vegetation kan också uppmuntra till rörelse, träning och lek, vilket i sin tur är bra för kroppen både fysiskt och psykiskt. Fysisk aktivitet främjar produktionen av endorfiner i kroppen vilket ger välbefinnande och bidrar till bättre psykisk hälsa. Tillgången till grönytor har även stor betydelse för hur mycket människor rör sig. Kvaliteten på vegetationen spelar också roll. En löprunda i parkmiljö ger en högre grad av psykisk återhämtning än en löprunda i stadsmiljö utan vegetation (Boverket, 2019a; World Health Organization, 2016).

Patrik Grahn, som är professor i landskapsarkitektur med fokus på miljöpsykologiska aspekter, skriver i *Människans behov av parker, grönska och rekreation* (1985) om stadsparkernas betydelse för människan.

Olika människor har olika behov. ”De som vill gå ner i varv uppsöker lugna, tysta platser utan trängsel. Vackra blommor, vatten, fåglar m.m. ger en miljö som är avstressande. De som söker avbrott från tristess söker å andra sidan mycket folk, trängsel och larm” (Grahn, 1985, s. 36).

Grahn menar att en stadsmiljö måste tillgodose båda dessa aspekter för att vara välfungerande. Naturparken kan ge lugn, medan stadsparken är något livligare, och de centrala delarna av staden och gågatorna ger mest social stimulans (Grahn, 1985). I *Svensk Miljöpsykologi* (2005) skriver Gunnar Jarle Sorte, doktor i landskapsarkitektur, att de stadsnära parkerna är vad som utgör den största delen av många barns naturupplevelser i vardagen. Det är där de får sin första kunskap om hur naturen fungerar och hur den ser ut. Det är därmed viktigt att de stadsnära parkerna kan ge upplevelsevärden året om, för att stimulera barnens sinnen (Sorte, 2005). Mycket av stadens grönska består av just parker, men det är viktigt att det även finns upplevelsevärden och vegetation längs vägar, cykel- och gångstråk, där många människor rör sig i sin vardag (Grahn, 1986). Eftersom staden är hem åt tusentals människor bör fokus vid gestaltning ligga på de ytor som lätt kan ses eller nås av många. Att komma i kontakt med grönska på daglig basis har bevisats minska risken för kronisk stress och utmattningssyndrom, då grönytor i staden uppmuntrar till sociala aktiviteter, fysisk hälsa och rekreation (World Health Organization, 2016).

Patrik Grahn har tillsammans med landskapsarkitekten Ulrika Stigsdotter genomfört en studie om landskapsplanering och stress, *Landscape planning and stress* (2003). Studien visar att människor som har tillgång till grönska inom 50 meter från sin bostad återhämtar sig avsevärt bättre från stress än de som måste ta sig mer än 50 meter från hemmet för att nå grönska. Resultatet av studien pekar också på att människor som har god tillgång till grönska även är mer intresserade av att söka upp allmänna parker och grönytor på sin fritid, än de som inte har det. Som landskapsarkitekt har man därmed möjlighet att planera för att förebygga och även lindra stress hos städernas invånare. Förslagsvis genom att se till att det finns vegetation i samband med så många bostäder som möjligt (Grahn & Stigsdotter, 2003).

I *Grönplanering för människor* (1986) presenterar Grahn sina teorier om människans ”resursbudget”. Denna budget ser olika ut från individ till individ, men handlar i stora drag om hur mycket energi och tid en människa har möjlighet och vilja till att lägga på sin fritid. Det påverkas till stor del av hur mycket man arbetar, vad man tjänar, om man trivs med sin vardag, ens fysiska och psykiska form samt hur mycket tid som finns över när man utträttat alla dagens uppgifter. Grahn hävdar att vissa anser att utemiljöer utanför arbetsplatser och hem inte behöver ha något särskilt upplevelsevärde. Om utemiljön en människa rör sig i till vardags är torftig, kan detta kompenseras genom individens egna intressen på fritiden. Grahn menar att denna inställning är felaktig. Den omgivning vi spenderar vår vardag i bör alltid vara stimulerande. För att vi som människor ska kunna fungera och må bra i vårt vardagsliv krävs kontinuerlig tillgång till rekreation. Att hävda att rekreation är något som ska ske på ens fritid är enligt Grahn en orättvis inställning. Han ställer frågan om vad ”fritid” är för olika människor. Vad småbarn uppfattar som fritid, hur hemarbetande, yrkesverksamma och sjukskrivna personers olika uppfattning av ”fritid” egentligen ser ut. Alla ska ha tillgång till rekreation direkt när de kommer utanför sin ytterdörr, skriver Grahn (1986). Vikten av lättillgängliga vegetationsytor som medel till rekreation understryks även i boken *With people in mind: design and management of everyday nature* (1998) skriven av Rachel Kaplan, Stephen Kaplan och Robert L. Ryan, alla verksamma inom fältet för miljöpsykologi. Att vi får ta del av vegetation varje dag är avgörande för vårt välmående. Det kan handla om parker, trädgårdar, grönytor, planteringar längs vägar. Mer och mindre välskötta planteringar stimulerar våra hjärnor på olika sätt (Kaplan, Kaplan & Ryan, 1998). Kvaliteten kan vara av större vikt än kvantiteten när det kommer till grönytor. En högre grad av skötsel kan bidra till att en plats känns tryggare (World Health Organization, 2016).

Grahn (1986) beskriver att efterfrågan på rekreationsmark är stor i samhället. Ett sätt att bedöma hur stort behovet av grönytor är, kan enligt Grahn vara vilket utbyte de ger människan. Det vill säga hurvida ytan kan tillgodose en persons behov av fysisk eller psykisk stimulans. Grahn understryker att detta är ett högst

komplikerat fält att undersöka, men menar att det bör göras mer forskning inom ämnet för att se vilka typer av ytor som kan ge människan högst rekreativa värden. Det kan också handla om dessa ytors relation till flora och fauna samt olika ekosystemtjänster såsom dagvattenhantering och luftrening. När kommunala kostnader för parkskötsel och förvaltning förhandlas bör de således vägas mot dessa olika grader av utbyten som grönyttorna kan ge oss. Vilken ekonomisk vinning en park kan ge staden, men också aspekter som människans fysiska och psykiska välmående bör räknas in. Mår invånarna i en stad bra kommer de att locka fler att flytta dit, vilket gynnar stadens ekonomi (Grahn, 1986).

Människor som bor i stadsmiljö tar varje dag del av otroligt mycket information. Det är mycket som händer runt omkring dem i staden, dygnet runt. Detta ständiga informationsflöde är påfrestande för våra hjärnor och kan göra oss stressade (Kaplan, Kaplan & Ryan, 1998). Folkmängden i Sveriges städer ökar, både till följd av urbanisering och invandring. Detta väntas bidra till förtätning av stadskärnorna (Boverket, 2019b). Att ha tillgång till restaurativa miljöer och möjlighet till återhämtning blir då viktigt. Många av de miljöer som människor finner lugn i är kopplade till natur och vegetation. En miljö som är mycket skild från den hårdgjorda staden. Det finns höga värden för vårt välbefinnande om vi kan höra vinden som susar genom löven på ett träd, fågelsång och känna doften av blommor (Kaplan, Kaplan & Ryan, 1998). Att titta ut genom ett fönster på vegetation och natur ökar vårt välbefinnande och tillåter oss att drömma oss bort från vår vardag. En plantering man kan se varje dag, till exempel från sitt fönster kan även göra att vi verkligen uppmärksammar vad som händer i naturen, som hur säsongerna ändras under året (Kaplan, Kaplan & Ryan, 1998; World Health Organization, 2016).

Vegetation på vintern

På vintern är stora delar av vegetationen i vila. Detta medför att många områden intar en dovre färgskala än de har på sommarhalvåret. Frånvaron av ljus, färger, skiftningar och nyanser kan med stor sannolikhet påverka människors mående till det sämre under vinterhalvåret. Om detta berättar Anders Folkesson, Henrik Sjöman och Karolina Brisning, som samtliga har en bakgrund inom växtgestaltning, i *Växter för vinterfärgning* (2015). Men att vinterns färgpalett är lugnare behöver definitivt inte vara negativt. Det är snarare så att den kan framhäva sådant som på sommarhalvåret inte syns då de döljs av blommor och blad. I boken *Winter-flowering shrubs* (2005) skriver Buffin om hur man kan gestalta med växter under vinterhalvåret. Hans utgångspunkt är i England, men vintern där är på många sätt lik den i södra Sverige. Buffin menar att vintern är den tid på året då många växters sanna prydnadsvärden kommer fram. Habitus blir mer framträdande, men även ting i den lilla skalan är av värde, som den röda färgen rosens taggar får när de träffas av solens strålar. Vintern är långsam och avslappnande beskriver Buffin. Att den är en period för vila hos många växter skiljer den från de andra årstiderna. Våren kännetecknas av att allt vaknar till liv. Blommorna kommer fram och det blir friskt grönt i naturen igen, för att sedan övergå i sommarens intensiva färgskiftningar som kan hålla i sig långt in på hösten och sedan sakta tonas ut mot vinterns mer dova färgtoner (Buffin, 2005).

Cedric Pollet har en bakgrund inom landskapsarkitektur och botanisk fotografering. Han har skrivit flera böcker inom vegetationsdesign och växtkomposition, bland annat *Winter gardens - reinventing the season* (2017). I den beskriver han hur man med vintern som utgångspunkt kan gestalta med växter för att uppnå höga upplevelsevärden i utemiljöer året om. Pollet menar att en vegetationsyta inte behöver vara särskilt komplex för att åstadkomma detta. Att ha en stabil grund av en viss typ av växter för att sedan införa inslag av något oväntat, ett blickfång, som antingen kan vara i form av ett spektakulärt habitus eller vegetation i starka färger, gör mycket för helhetsintrycket. Att i en plantering endast använda sig av tre eller fyra arter som sedan repeteras över ytan är allt som krävs. Om dessa fyra arter har utseenden som är extra framträdande på vinterhalvåret vinner man mycket, menar Pollet. Att sedan införa växtmaterial som blommor och blir mer prunkande på sommarhalvåret gör att planteringen är prydlig året om (Pollet, 2017).

Folkesson, Sjöman och Brising (2015) menar att fokus när man gestaltar en vegetationsyta idag ofta läggs på växternas sommarutseende. Detta anser de är märkligt, då naturen i sig redan är så vacker och blomstrande på sommaren. Kontrasten mellan vinter och sommar kan då bli stor när det kommer till vegetationen i staden (Folkesson, Sjöman & Brising, 2015).

De estetiska värdena hos växter är många även på vintern, det gäller bara att framhäva dem. Barkens textur, bladmassans former och grenarkitekturen som bygger upp växtens habitus är alla viktiga aspekter att ta i beaktning vid gestaltning av en planteringsyta (Robinson & Wu, 2016). Vi kan även utnyttja olika växters färger när vi gestaltar för vintern för att göra en plantering mer intressant för människor som rör sig omkring den (Buffin, 2005; Pollet, 2017). Färger kräver dock ljus för att vi ska kunna uppfatta dem som stimulerande (Küller, 2005a). Bristen på dagsljus under vinterhalvåret gör att vi även måste tänka på vilka andra faktorer som kan ge en vegetationsyta höga upplevelsevärden på vintern.

Vintergrönt och städsegrönt

Folkesson, Sjöman & Brising (2015) slår ett slag för det vinter- och städsegröna växtmaterialet och menar att det har fått en oförtjänt negativ klang i många gestaltningssammanhang, bland annat för att det användes så mycket på 60- och 70-talet och därmed anses förlegat. Men vinter- och städsegrönt växtmaterial kan med fördel användas även idag. Det finns en stor diversitet vad gäller färg och form, vilket kan vara särskilt användbart vid gestaltning för vinterhalvåret (Folkesson, Sjöman & Brising, 2015). Landskapsarkitekten Christina Illminge skriver i boken *Grön trädgård året om: med vintergröna växter och prydnadsgräs* (2009) att det är dags att börja se potentialen i vinter- och städsegrönt växtmaterial igen. Hon menar att man på 1970-talet använde vintergrönt i en allt för stor och onyanserad omfattning, och att det vintergröna kan vara mycket mer än så (Illminge, 2009).

Städsegrönt växtmaterial klarar sig ofta bra i stadsmiljö. Folkesson, Sjöman & Brising (2015) skriver att vår inhemska tall, *Pinus sylvestris* är ett exempel på ett träd man kan hitta i torra hållmarksmiljöer, en miljö de flesta andra trädarter inte klarar av. Liknande kvaliteter återfinns hos andra *Pinus* världen över. En anledning till att *Pinus* och många andra barrträd klarar sig så bra i dessa miljöer är att de kan hushålla med sina resurser under varma och torra perioder genom att stänga klyvöppningarna då och på så sätt inte förlora vatten. Deras fotosyntes kan sedan arbeta med högre kapacitet under svalare perioder då de har kvar sina barr året om. Många barrträd är på så sätt flexibla när det kommer till växtplats. Detta kan jämföras med lövfällande arter vars möjligheter för fotosyntes och tillväxt måste läggas på sommarhalvåret eftersom bladen faller inför vintern. Det finns också exempel på städsegrönt växtmaterial som klarar sig bra i skuggiga och fuktiga miljöer, så som *Rhododendron*, *Taxus*, *Hedera* och *Abies*. Vid användandet av dessa är det dock viktigt att tänka på att markfuktigheten ofta behöver vara jämn. Arterna kan med fördel planteras i parkmiljö (Folkesson, Sjöman & Brising, 2015). De kan fungera som bakgrund för att kontrastera mot annan vegetation, som solitärer för blickfång, eller i stora volymer som kan fungera rumsskapande (Illminge, 2009; Pollet, 2017).

Många vintergröna växter kan användas som marktäckare, vilket skapar ett grönskande markskikt året om. Detta är särskilt fördelaktigt i de delar av Sverige som sällan täcks av snö. En vintergrön marktäckare kan vara särskilt vacker ihop med lignoser med vacker bark eller kvarsittande frukter, vilket ger upplevelsevärden på olika höjder. Detta skapar i sin tur en slags skiktning, och mer djup i planteringen. *Hedera helix* är en städsegrön växt som kan användas både som marktäckare och som klättrande på exempelvis en vägg. Grönskande väggar kan med fördel användas i stadsmiljö för att få in grönska på en liten markyta. De kan fungera som ett eget inslag i sig, eller kombineras med en plantering i förgrunden med olika buskar och blommor (Illminge, 2009).

Vinter- och städsegrönt växtmaterial finns i många olika färger och nyanser. Variegraderade bladfärger hos vintergrönt växtmaterial kan skapa spännande effekter i en plantering. *Euonymus fortunei* 'Emerald 'n' Gold' är en vintergrön växt med gulgröna blad som kan fungera som en färgklick i en plantering på vintern. För en kallare färgskala kan *Cedrus atlantica* 'Glauca' vara ett alternativ. Det är ett städsegrönt, storvuxet träd med blågröna barr som gör sig bra som accent i en plantering eller som solitär då den kan bli väldigt storvuxen med åren, vilket hortonomerna Graham Clarke beskriver i sin bok *Autumn & winter colour in the garden* (1986). Ryberg (1999) och Sivik (2005) har i sina undersökningar kommit fram till att blått har en lugnande effekt på människan. Blå toner återfinns ofta bland vinter- och städsegrönt växtmaterial och skulle kunna användas för att ge en plantering ett lugnt och harmoniskt uttryck. För en plantering som ska ge ett mer intensivt uttryck kan varmare färger användas. För att få in dessa varma färger i en vinterplantering kan växter med starkt färgad bark användas (Buffin, 2005).

Bild 1. Variationen av färger och former är stor hos städsegrönt växtmaterial.

Det är viktigt att komma ihåg att även vinter- och städsegrönt växtmaterial förändras under året. Det kan handla om förändring av blad- och barrfärg, blomning och fruktsättning, som alla bidrar till växtmaterialets prydnadsvärden (Illminge, 2009). *Bergenia* 'Bressingham Ruby' är en växt vars bladfärg förändras på vintern. På sommarhalvåret är den grön, för att sedan gå över till mörkrött på vintern, vilket kan skapa en varmare känsla i en planterings undre skikt. Liknande färgskiftningar sker hos vissa arter av *Mahonia*, exempelvis *Mahonia bealei* (Pollet, 2017).

Bark

När det kommer till färger hos vegetation under vintern är barken en viktig aspekt. Många lövfällande lignoser har vacker bark som kanske inte alltid får den uppmärksamhet den förtjänar på sommaren när blad och blomning är i fokus. Den får då ett extra högt upplevelsevärde på vintern när löven fällts. Clarke berättar i *Autumn & winter colour in the garden* (1986) om att vintern verkligen har sin egen skönhet, då den är så olik de andra årstiderna. Barkens färg och struktur samt intressanta knoppar är något Clarke tar upp som höga upplevelsevärden under vintertid. Det är sådant man inte ser på sommaren bakom alla blad (Clarke, 1986). Liknande exempel tas upp av Pollet (2017). Pollet menar att bark- och grenfärg bidrar med några av de absolut högsta prydnadsvärdena vintertid, och att man som gestaltare av utemiljöer aktivt bör tänka på att utnyttja detta (Pollet, 2017).

Bild 2. *Betula utilis* var. *Jacquemontii* 'Doorenbos'

Det finns många olika träd vars bark är extra iögonfallande på vintern. *Betula utilis* var. *Jacquemontii* 'Doorenbos' är ett träd som verkligen sticker ut med sin kritvita stam. Den yttersta barken, nävern, flagnar varje år i sjok vilket gör att ny bark kommer fram, och den vita färgen kan på så sätt bibehållas. *Betula utilis* var. *Jacquemontii* 'Doorenbos' kombineras särskilt bra med städsegrönt växtmaterial för att framhäva stammens vithet (Tönnersjö plantskola, 2017). För en ännu vackrare effekt kan flerstammiga individer användas (Stångby plantskola, 2017). Trädet blir även effektivt ihop med buskar med starka grenfärger så som *Cornus alba* 'Sibirica' eller *Cornus seracifera* 'Flaviramea' (Pollet, 2017). Trädet fungerar bra i såväl alléer som i parkmiljö. *Betula pendula* är ett vanligt förekommande träd i Sverige. Dess bark är också vit, men spricker upp i svarta sjok, som blir grövre med åren. Vill man ha ett mer spektakulärt habitus är namnsorten *Betula pendula* 'Tristis' ett alternativ (Tönnersjö plantskola, 2017; Stångby plantskola, 2017). Till parkmiljö är *Acer griseum* ytterligare ett exempel på en art vars bark ger höga upplevelsevärden. Barken flagnar i tunna kopparfärgade sjok vilket är mycket tydligt på vintern då den fällt sina löv (Tönnersjö plantskola, 2017; Stångby plantskola, 2017). *Prunus rufa* är ytterligare ett träd med likande bark. *Prunus serrula* har bark som spricker upp i långsmala sjok i en glansig vinröd nyans (Clarke, 1986; Pollet, 2017). Släktet *Prunus* har även generellt stammar med tydliga lenticeller, vilket kan bidra med ett prydnadsvärde i sig (Pollet, 2017). *Betula albosinensis* var. *Septentrionalis* är en art med flagnande, kopparfärgad bark, som är särskilt framträdande på vinterhalvåret (Tönnersjö plantskola, 2017). Träd med flagnande bark bör placeras så att solen skiner genom barkflagorna bakifrån vilket hjälper till att framhäva dess färg (Buffin, 2005).

Acer pensylvanicum är en annan trädart med spännande bark. Silvervita strimmor på en botten av blekt grönt syns extra tydligt vintertid (Clarke, 1986; Stångby plantskola, 2017). Trädet passar bra som mellanskikt i en plantering då det behöver skyddet som högre vegetation kan ge (Tönnersjö plantskola, 2017). Barken hos många trädarter kan ibland täckas av alger, särskilt om trädet står på en fuktig plats. Att tvätta barken kan då vara en lösning för att få fram stammens färg eller glans igen (Pollet, 2017).

Hos många arter är det årsskotten som är mest färgsprakande. Hos släktet *Salix* finns många arter med färgstarka årsskott (Clarke, 1986). Exempelvis *Salix alba* var. *chermesina* 'Vinterglöd' vars årsskott är

korallfärgade och *Salix x sepulcralis* 'Chrysocoma' som har gula årsskott. Den sistnämnda har ett luftigt grenverk där de yngsta grenarna är hängande och bildar draperier runt trädets stam vilket är mycket iögonfallande året om (Stångby plantskola, 2017; Tönnersjö plantskola, 2017). Ett exempel som både Buffin (2005) och Clarke (1986) tar upp som en växt med höga upplevelsevärden året om är *Rubus cockburnianus* 'Goldenvale'. På sommaren har den vackert limegröna blad, men när hösten kommer och löven faller kommer dess blekrosa, taggiga stammar fram. Detta inslag kan ge ett starkt intryck om växten placeras så att den kan skapa tydliga kontraster till annan vegetation, exempelvis något städsegrönt (Buffin, 2005; Clarke, 1986).

Bark- och grenfärg är en stor bidragande faktor till färger i vegetationsytor på vintern. Det är dock viktigt att addera färger i en vegetationsyta på flera olika sätt. Fokus bör inte enbart läggas på färgglada stammar eller bark. Detta beskrivs av bland andra Illminge (2009) och Pollet (2017). Färger bör finnas på olika platser, höjder och i olika former. Detta gör planteringar mer intressanta (Illminge 2009; Pollet, 2017), då variationen i miljön stimulerar våra sinnen på olika sätt (Küller, 2005a).

Kvarsittande frukter

Färg återfinns också hos de växter vars frukt sitter kvar långt in på vintersäsongen. Dessa kan framhävas på olika sätt. Ibland syns de bäst på en bar kvist, och i andra fall kan de framgångsrikt kombineras med en städsegrön bakgrund eller framför träd med ljusa stammar. Buskar står för många av de upplevelsevärden vi kan få av vegetation på vintern. Det finns vinterblommande buskar, och de som har kvar sina frukter långt in på vintern (Pollet, 2017). Ett exempel är *Cotoneaster horizontalis* vars röda bär ger en vacker kontrast till dess vintergröna bladverk (Clarke, 1986). Inom släktet *Sorbus* finns flera träd vars frukter sitter kvar långt in på säsongen. De flesta går i rödorangea färger, vilket blir särskilt framträdande på vinterhalvåret. Även släktet *Malus* har många arter vars frukter sitter kvar på vintern. Färgerna går oftast i nyanser från gult till rött. *Malus* har ofta också en riklig blomning på våren, vilket gör att arten kan ge höga upplevelsevärden året om (Tönnersjö plantskola, 2017). *Ilex aquifolium* är en städsegrön lignos, som oftast får röda frukter. Det finns olika namnsorter som erbjuder olika färger på både blad och frukt som kan kombineras för att få olika effekter (Clarke, 1986). Frukter som sitter kvar under vintern skapar inte bara färgklickar i planteringar, utan frukternas former skapar också ett upplevelsevärde då de framträder som en tydlig kontrast bland de annars långsmala grenarna (Pollet, 2017).

Bild 3. *Sorbus* 'Astrid' kvarsittande frukter i kontrast till den klarblå himmeln.

Vinterblomning

Planteringar kan även ges upplevelsevärden under vinterhalvåret genom vinterblommade växter. Vinterblomning blir ett uppskattat inslag då det bidrar med både färg, form och doft. Buffin (2005) beskriver hur en enda blomma vintertid kan uppskattas mer än den hade gjort på sommaren, då den inte alltid är förväntad att ses i ett vinterlandskap. En jämn succession av blomning över året är högst eftersträvansvärt eftersom blomning stimulerar det visuella såväl som vårt luktsinne. I tempererade klimat är det fullt möjligt att på olika sätt vidmakthålla blomning under hela vintersäsongen (Buffin, 2005).

Bild 4. Blomningen hos *Hamamelis*.

Lökar och knölar kan användas för att uppnå blomning vid olika tider på året. Exempelvis *Galanthus*, som blommar i vitt, och *Scilla* som blommar i blålila, båda under tidig vår (Robinson & Wu, 2016). Ett annat exempel är *Crocus*, som finns i vitt, gult och lila, och ofta också blommar tidigt på våren. Lökar och knölar ger färg till markskiktet, vilket kan vara ett uppskattat inslag då mycket annan färg på vintern är högre upp, som på trädens bark (Clarke, 1986). *Hamamelis mollis* är en lövfällande buske som blommar på senvintern på bar kvist. Den kan med fördel användas som accent i en plantering för att ge den det lilla extra. Dess färger går i gulorangea toner (Buffin, 2005). *Hamamelis x intermedia* är ett annat exempel inom släktet. Den har en rad olika namnsorter med färger från gult till rött (Pollet, 2017). Både *Hamamelis mollis* och *Hamamelis x intermediis* blommar sprider en god doft. Fler väldoftande vinterblommade

växter är *Chimonanthus praecox*, *Daphne mezereum* och *Viburnum farreri* som alla blommar på senvintern. Väldoftande växter bör placeras så att människor verkligen kommer nära dem och på så sätt kan ta del av detta upplevelsevärde. När det kommer till doft under vintern finns även andra aspekter än bara den från blommor. *Thuja* är ett städsegrönt släkte med fjällika barr, ofta mörkt gröna, som avger en doft av ananas eller citrus, och stimulerar alltså även vårt luktsinne under vintern (Clarke, 1986).

Calluna vulgaris är ett exempel på en växt som ger upplevelsevärden året om. Den är grön hela året, och det finns arter som blommar vid olika tidpunkter, från sensommar till tidig vår. Bladfärgerna går i mörkgrönt och blommorna vanligen i vitt, rosa eller lila (Illminge, 2009). *Erica carnea* är ett annat exempel. Namnsorterna är så många att man kan skapa vackra färgskiftningar och bygga upp hela planteringsytor enbart med dessa växtmaterial (Pollet, 2017).

Förutom blomning kan även iögonfallande knoppar vara ett vackert inslag i en vegetationsyta. Knopparna hos släktet *Magnolia* är ett exempel som syns mycket tydligt på vintern. De är stora och ludna för att skydda blommorna inuti som gör sig redo att spricka upp och veckla ut sig till våren (Clarke, 1986).

Vinterståndare

För att ge ett intryck av blomning på vintern utan att använda sig av vinterblommade växter kan vegetation med vinterståndare vara ett alternativ. De blir ett spännande inslag i planteringar, särskilt de kalla vinterdagar då frosten ligger på. Piet Oudolf och Henk Gerritsen som båda är verksamma inom trädgårds- och landskapsarkitektur har tillsammans med fotografen Anton Schlepers skrivit boken *Drömplanter: den nya generationen perenner* (1995). I den beskrivs en rad olika växter för olika slags planteringar, och hur man kan gestalta med färg och form. Fokus ligger på sommarhalvåret, men det finns också förslag på hur man som trädgårds- eller landskapsarkitekt kan tänka när man gestaltar för att få en planteringsyta med

höga upplevelsevärden året om. Släkten med vinterståndare som Oudolf, Gerritsen och Schlepers föreslår är *Achillea*, *Astilbe*, *Chrysanthemum*, *Gypsophilia*, och *Ligularia* (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995). Piet Oudolf har även skrivit en bok om växtgestaltning tillsammans med trädgårdsarkitekten Noel Kingsbury, *Planting design : gardens in time and space* (2005). I den beskrivs hur man genom att klippa eller rensa bort annan vegetation som vissnat ned och inte längre bidrar till att göra planteringen intressant kan framhäva upplevelsevärden så som vinterståndare.

Vinterståndare kan ha olika färger och uttryck. De kan vara ljusa, nästintill vita, som hos vissa gräsarter så som *Stipa*, *Miscanthus* och *Cortaderia*. Blommande perenner vars blomställningar sitter kvar inpå vinterhalvåret går vanligen i bruna färger (Pollet, 2017). Blomställningarna hos *Echinacea* sitter kvar långt in på vintersäsongen och har ofta ljusa nyanser (Oudolf & Kingsbury, 2005). De flata blomställningarna hos *Hylotelephium spectabile* skapar också ett formstarkt intryck, särskilt i kombination med ljusare växtmaterial, då dessa blomställningar ofta är så mörka att de nästan är svarta. *Hydrangea* är också ett släkte med vinterståndare. De är ofta ljust brunfärgade, stora och luftiga. De passar bra att kombinera ihop med färgrika stammar, som hos *Cornus alba* 'Westonbirt', eller ihop med städsegrön vegetation. *Cotinus coggygria* är ett exempel på en buske med kvarsittande blomställningar som formar fjäderlika bollar längs grenarna som ofta sitter kvar långt in på vintern och är mycket iögonfallande (Pollet, 2017).

Bild 5. *Hydrangeas* torkade blomställning.

Rumslighet och habitus

Uppbyggnaden av "rummet" är enligt Oudolf, Gerritsen och Schlepers (1995) det absolut viktigaste när det kommer till gestaltning i såväl trädgårdar som stora landskap. Färg och atmosfär kommer enligt dem i andra hand. Häckar och större perenner benämns som rumsskapande och är därmed grundläggande för att skapa en intressant yta för människor att vistas på (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995). Detta kan vara särskilt viktigt att tänka på i stadsmiljö, då offentliga planteringar och stadsparker är en stor del av den vegetation som förekommer i många människors vardagsliv (Grahn, 1986). Växter används ofta som utsmyckning, exempelvis i form av en iögonfallande buske som ramar in porten till ett flerbostadshus för att ge platsen ett mjukare och mer ombonat intryck (Robinson & Wu, 2016).

Vegetation kan användas på olika sätt för att forma olika typer av rumslighet. Den kan skapa lek miljöer för barn, visuellt vackra planteringar i bostadsområden eller användas som barriär i olika sammanhang. Höjden på vegetationen kan användas på flera sätt. Hög vegetation bakom en bänk kan skapa en känsla av trygghet, då den ger skydd bakåt. Den kan även bilda avskiljare mot en bilväg. Både för ökad trygghet och för att minska den visuella påverkan i dess omgivning. Även graden av skötsel av vegetationen på en plats påverkar hur vi uppfattar den. Att använda städsegrönt eller vintergrönt växtmaterial som stomme i en plantering bidrar ofta till att uppehålla ett städat uttryck i planteringar även på vintern när många andra växter vissnar ner och riskerar att se skräpiga ut (Robinson & Wu, 2016).

Habitus spelar stor roll för en växts uttryck och hur den kan fungera rumsskapande. Sättet olika växter är uppbyggda på kan skapa olika effekter i en plantering, vilket beskrivs av Patrick Bellan, Henrik Sjöman och Johan Slagstedt, som alla är verksamma inom fältet för växter och gestaltning, i *Solitärbuskar – mångfald och användning* (2018). En basiton förgrening är vanligt hos många buskar och innebär att nya grenar kommer från växtens bas, precis vid marken. Har växten istället en mesoton uppbyggnad växer nya grenar från ovasidan av äldre ved. Habitus blir då ofta brett och vasformat. Akroton förgrening innebär att tillväxten främst sker i toppen av skotten. Växter med akroton skottbildning förgrenar sig mest på höjden och skjuter sällan skott från marken, något man kan se hos de flesta träd (Bellan, Sjöman & Slagstedt, 2018).

Hur en växt är uppbyggd spelar även en stor roll för hur genomsläpplig den är för exempelvis vatten och solljus. Ljuset är en särskilt intressant faktor på vinterhalvåret då det är få ljusa timmar på dygnet. Johanna Deak Sjöman, forskare inom landskapsplanering med fokus på ekosystemtjänster och grön infrastruktur har tillsammans med Andrew Hirons, forskare inom trädodling, och Henrik Sjöman som tidigare nämnts och som är forskare inom vegetationskonstruktion och växtkomposition skrivit om detta i *Branch Area Index of Solitary Trees: Understanding Its Significance in Regulating Ecosystem Services* (2015). Branch area index (BAI) är ett mått på hur ett träd eller annan växt är uppbyggd och hur det i sin tur påverkar dess genomsläpplighet av ljus, vind och regnvatten. Deak Sjöman, Hirons och Sjöman har undersökt skillnader mellan olika trädarters BAI under vintertid i stadsmiljö. Resultatet visar att det finns stora skillnader mellan och inom olika släkten. Ett träd med lågt BAI på vintern är mycket genomsläppligt för solljus och är således bra att placera på platser där man vill undvika kalla skuggor (Deak Sjöman, Hirons & Sjöman, 2015). Solljuset når även markskiktet, vilket möjliggör för annan vegetation att växa där (Illminge, 2009). *Ginkgo biloba* var enligt Deak Sjöman, Hirons och Sjömans undersökning det träd med lägst BAI. *Pinus strobus* 'Fastigiata', var det som hade högst, mycket för att det är ett städsegrönt träd. Lövfällande träd med pelarformat habitus, ofta benämnda med namnsort 'Fastigiata' hade dock generellt ett högt BAI och kastar alltså en tät skugga under sig även på vintern. Detta måste tas i beaktning vid användande av dem vid gestaltning. Exempel är *Carpinus betulus* 'Fastigiata', *Quercus robur* 'Fastigiata' och *Acer platanoides* 'Globosum'. Dessa träd bör undvikas om man vill ha en hög genomsläpplighet av solljus, men de är dock användbara när det kommer till att skapa planteringar för vindskydd (Deak Sjöman, Hirons & Sjöman, 2015).

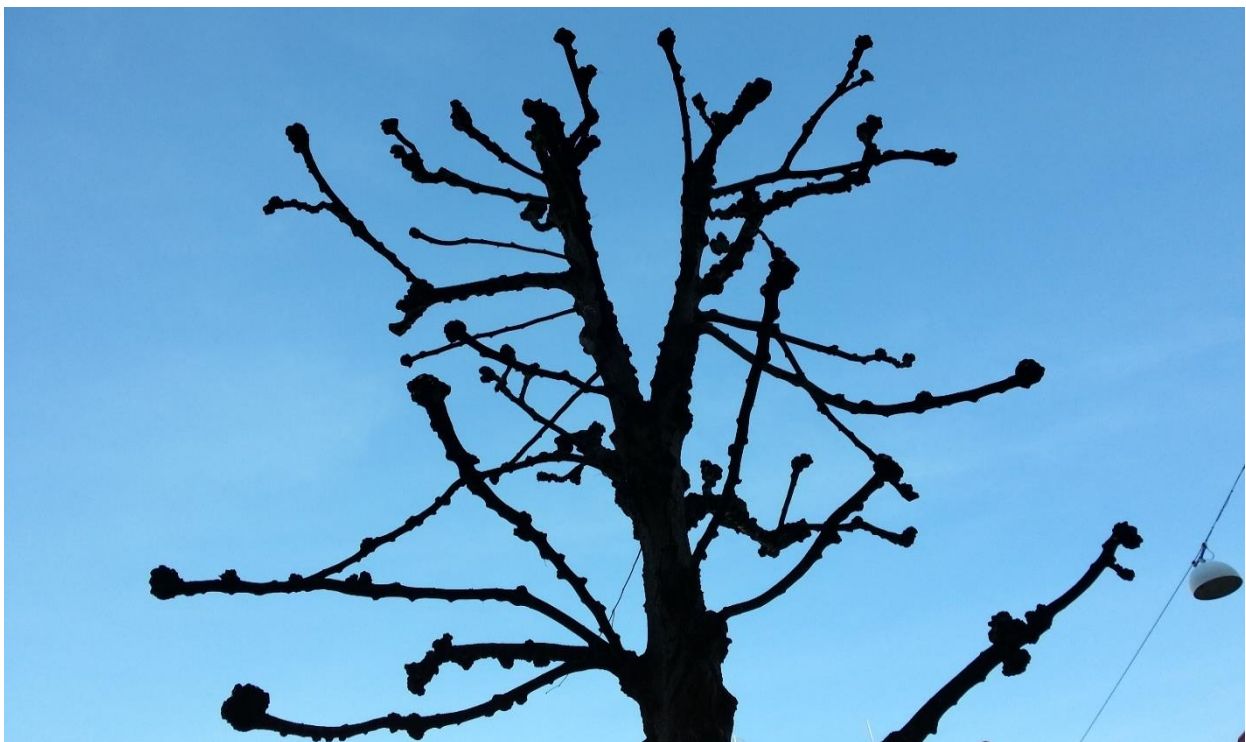

Bild 6. Ett formstarkt habitus.

Det finns många växter vars habitus utgör ett högt prydnadsvärde. Vad som är prefererat beror på vilket uttryck man eftersträvar. *Betula pendula* 'Tristis' och *Salix x sepulcralis* 'Chrysocoma' har tidigare nämnts för sina upplevelsevärden när det kommer till bark- och grenfärg, samt att de har iögonfallande, hängande grenar vilket skapar ett spännande uttryck. *Fagus sylvatica* 'Pendula' är ett annat exempel på ett stort träd med likande habitus (Stångby plantskola, 2017; Tönnersjö plantskola, 2017). *Metasequoia glyptostroboides* tappar sina barr på vintern vilket gör att dess stam då blir framträdande. Dess habitus är muskulöst och spretigt, med en bred bas och smalare topp vilket kan bli ett spännande blickfång som solitär i en park eller en annan större grönyta där det verkligen får plats att breda ut sig då det kan bli ett storvuxet träd (Pollet, 2017). Ett träds habitus kan framhävas med hjälp av en städsegrön bakgrund för att skapa kontraster (Clarke, 1986; Oudolf & Kingsbury, 2005).

Struktur och textur

Eftersom det på vintern inte finns färger hos vegetation i samma utsträckning som på sommaren blir form och struktur extra viktig. Oudolf, Gerritsen och Schlepers (1995) tar upp prydnadsgräs som en användbar växtkategori när det kommer till detta. Prydnadsgräsen har ofta ett robust växtsätt vilket skapar starka arkitektoniska element som blir extra framträdande i planteringar på vintern då annan vegetation, så som många perenner, går in i sin viloperiod och därmed tar upp mindre fokus (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995). Tidpunkten på året då prydnadsgräsens upplevelsevärden är som högst är perioden från juli till mars. Det finns en stor variation att välja på gällande färger och former. Vissa är upprättväxande och skapar tydliga kolonner i planteringar, medan andra växer mer avslappnat med hängande blad vilket skapar ett mer klotformat habitus. Många prydnadsgräs blommar i vippor som sitter kvar hela vintern vilket också ger ett högt upplevelsevärde (Illminge, 2009). *Miscanthus sinensis* och andra prydnadsgräs med stora torkade blomställningar rör sig i vinden och bryter solljuset på ett vackert sätt som skapar liv i planteringar (Buffin, 2005; Pollet, 2017). De kan därmed lätta upp en annars kompakt vegetation av exempelvis blommande växter eller en städsegrön marktäckare alla tider på året. Lågväxande prydnadsgräs kan användas som marktäckare för att ge mer struktur i en plantering (Illminge, 2009). Både Oudolf, Gerritsen och Schlepers (1995) och Oudolf och Kingsbury (2005) beskriver att prydnadsgräs finns i så pass många olika färger och former att en hel trädgård eller annan stor planteringsyta kan byggas upp enbart med olika sorters prydnadsgräs (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995; Oudolf & Kingsbury, 2005).

Texturen hos vegetation är också viktig när det kommer till upplevelsevärden. Blad kan ha olika texturer, som hos *Viburnum rhytidophyllums* rynkiga bladöversida och dess ludna undersida (Robinson & Wu, 2016). De kan även vara släta och läderartade som hos *Ilex aquifolium*, där bladen även har en vasst sågad bladkant (Clarke, 1986). Även bladens storlek spelar roll. Växter med små blad uppfattas ofta som lugnande att titta på. Bladmattan blir som en enda yta för ögat, och det känns som att man har större distans till växten, även om man står nära och tittar på den. Exempel på småbladiga växter är *Buxus sempervirens* och *Ligustrum vulgare*, som båda behåller sina blad på vintern. Växter med stora blad uppfattas som grövre och mer dramatiska. Deras förmåga att skapa intressanta skuggor omkring sig bidrar också till detta. Sådana växter stjäl ofta ögats fokus, och kan på så sätt skapa intressanta inslag i en planteringsyta. Exempel på en sådan växt är *Iris*. En blandning av växter med små och stora blad kan användas för att skapa djup i en plantering. Små blad fungerar bra att ha i bakgrunden medan de större kan bli fokuspunkter utspridda i planteringen. Mellan dem kan växter med mellanstora strukturer användas för att få balans (Robinson & Wu, 2016). Barkens textur är också något som skiljer sig mycket mellan olika arter. Den kan vara slät som hos *Fagus sylvatica*, grovt skårad som hos *Quercus robur*, eller taggig som hos *Rosa canina* (Robinson & Wu, 2016).

Bild 7. En blandning av färger och strukturer skapar en intressant helhet.

Phyllostachys och *Fargesia* är två olika sorters bambu. Båda arterna finns i en stor variation av färger, former och storlekar. De behåller sina blad på vinterhalvåret, vilket gör dem till ett intressant inslag i planteringar, som rumsskapare, eller som solitärer året om (Pollet, 2017). *Fagus sylvatica* är en lövfällande art, vars löv sitter kvar på grenarna hela vintern. Löven har en gyllenbrun nyans vilket även bidrar med färg till dess upplevelsevärden. *Fagus sylvatica* blir ett storvuxet träd som kräver mycket markfukt och fungerar därför mycket bra som solitär i parkmiljö (Tönnersjö plantskola, 2017). Arten används även ofta som häck då dess kvarsittande löv gör att den behåller en stark form hela året (Illminge, 2009; Stångby plantskola, 2017).

Kontraster och kombinationer

Eftersom många växter på vintern, upplevelsemässigt sett, erbjuder färre ”wow-faktorer” än vid den varmare och ljusare delen av året, menar Buffin (2005) att man bör tänka på att ha en varierad sammansättning av växter när man gestaltar för vintern. Skillnader i texturer, höjder, färger och former tas upp som goda exempel för att göra en plantering mer intressant under vintertid. Det är samspelet mellan växternas olika utseenden som är det viktigaste. Marktäckare, ihop med något blommande och en stabil bakgrund. Växtvalen ska inte heller endast fungera på vintern, utan leverera prydnadsvärden hela året (Buffin, 2005). Även Oudolf, Gerritsen och Schlepers (1995) beskriver att variation i en plantering är något av det viktigaste när det kommer till växtkomposition. Växternas olika uttryck, färger och former kan blandas och användas för att för att få kontraster och harmoni. Ett enkelt sätt att skapa en vacker plantering är också att placera det högsta växtmaterialet längst bak, för att sedan ha lägre växter i framkant. Detta skapar en bra dynamik (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995; Oudolf & Kingsbury, 2005). Att en plantering har olika skikt gör den mer intressant. Detta gäller även växters placering och skala i förhållande till byggnader i dess omgivning. Allt beror på vad man vill ska få fokus (Robinson & Wu, 2016). Olika upplevelsevärden, som färger, former och habitus kan framhävas på dygnets mörkare timmar med hjälp av belysning. Att belysa en växt underifrån kan vara särskilt effektivt för att få fram dess form och habitus (Illminge, 2009).

En plantering som förändras under året kan vara ett intressant sätt att följa årstidsväxlingar på. Olika växter kan ha olika roller under årets gång. Något som står i bakgrunden på sommarhalvåret kan komma att bli planterings höjdpunkt på vintern (Illminge, 2009). Växter är levande, och deras uttryck förändras över tid. De kan också framställas olika beroende på hur man beskär dem och hur de förhåller sig till omgivningen de placeras i. Vegetation kan ha stor påverkan på människan. Den kan provocera eller lugna oss. Vackra och innehållsrika planteringar bidrar i hög grad till människans välmående (Robinson & Wu, 2016). Illminge (2009) beskriver att man med vinter- och städsegrönt växtmaterial i kombination med prydnadsgräs enkelt kan skapa planteringar som ger upplevelsevärden året om. Tillsammans skapar de båda växtmaterialen en stabil stomme som kan fungera som en bas för andra växter. Detta bidrar till en

rumslighet som finns kvar under hela året. Man kan också använda dem som solitärer för att dra uppmärksamhet mot en viss punkt. De fungerar bra tillsammans då de är så olika. De vintergröna växterna har ofta ett ganska stramt växtsätt (Illminge, 2009). Deras blad eller barr kan ibland upplevas som plastiga och hårda (Folkesson, Sjöman & Brisning, 2015). Detta skapar en vacker kontrast mot prydnadsgräsens mer luftiga habitus, som lätt fångas upp av vinden och skapar böljande rörelser. Växtgrupperna kräver oftast även förhållandevis lite skötsel. Vinter- och städsegrönt växtmaterial kan med fördel formklippas för att skapa ännu tydligare kontraster till omkringliggande vegetation (Illminge, 2009).

Höga upplevelsevärden kan också uppnås genom att kombinera vinter- och städsegröna växtmaterial som har olika barr- eller bladformer. Även olika habitus och växtsätt kan med fördel blandas. Stamar man upp vissa vinter- eller städsegröna växtmaterial, exempelvis *Taxus*, får man även ta del av stammens dekorativa färg och struktur. Uppstamningen möjliggör även för plantering under trädet, då mer ljus tillåts komma igenom det annars täta grenverket (Illminge, 2009). Träd som naturligt släpper igenom mycket solljus är också användbara i detta ändamål (Deak Sjöman, Hirons & Sjöman, 2015). Att använda sig av tidigt blommande vårlökar, för att på sommaren låta platsen tas över av sommarblommor och perenner som blommar in på hösten skapar en plantering med höga upplevelsevärden hela året (Buffin, 2005).

Illminge (2009) beskriver sina strategier för att gestalta vegetationsytor som har höga upplevelsevärden året om. När det kommer till lövfällande vegetation menar hon att man bör välja växter som är vackra även utan sina löv. Det kan handla om vacker barkfärg, vinterståndare, dekorativa frukter eller vacker grenarkitektur. Det vintergröna växtmaterialet man väljer kan fungera som en bra bakgrund och stomme under sommarhalvåret, för att sedan få mer fokus under vinterhalvåret (Illminge, 2009).

Vegetation påverkar vårt mående positivt bara genom att vi ser den (Kaplan, Kaplan & Ryan, 1998). Planteringsytor bör därmed placeras så att de är synliga inifrån människors hem eller arbetsplatser. På så sätt kan man verkligen njuta av vackra planteringar även kalla vinterdagar när många helst stannar inomhus (Clarke, 1986). Färg är en av de första visuella kvaliteterna som ögat uppfattar. Men färg behöver inte nödvändigtvis innebära starka nyanser. Även en dov färgskala kan vara av högt värde. En kombination av både starka och dova färger skapar en bra balans (Robinson & Wu, 2016). Färg bör ses som en del av det hela, inte vara det enda som ger utseendemässiga upplevelsevärden på vintern (Oudolf, Gerritsen & Schlepers, 1995). Vegetation är dock mer än bara dess utseende, menar Robinson och Wu (2016). Även ljudet som uppstår när vind blåser genom bladmassa eller regndroppar faller på den påverkar oss på olika sätt. Hur växter känns att ta på kan också vara spännande och viktigt, bland annat för personer med nedsatt synförmåga (Robinson & Wu, 2016).

Bild 8. *Betula pendulas* hängande habitus framför en häck av *Fagus sylvatica*.

Diskussion

Vintern är olik de andra årstiderna i Sverige på många sätt. Kyla, och att det är mörkt en stor del av dygnet gör att den fungerar som en viloperiod för många växter. På ett sätt blir den även en viloperiod för oss människor. Kortare dagar innebär mindre ljus och därmed mindre produktion av kortisol i våra kroppar, hormonet som gör oss pigga och alerta. Vi blir trötta och ofta mer nedstämda än på sommarhalvåret, vilket beskrivs av bland annat Küller (2005a; 2005b), Ryberg (1999) samt Folkesson, Sjöman och Brising (2015). Vintermörkret och kylan behöver dock inte alltid ha en negativ betydelse. Mycket av litteraturen som använts i den här uppsatsen grundar sig i inställningen att våra hjärnor ständigt måste stimuleras. Kanske är det så att vinterns naturligt lugnare tempo även skulle kunna utnyttjas av oss människor och ses som en tillgång. I stadsmiljöer kan detta vara särskilt viktigt, då de av oss som bor i städer varje dag utsätts för ett enormt informationsflöde som kan leda till långvarig stress, vilket Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) och Grahn (1985; 1986) beskriver. Dock får inte vinterhalvåret tillåtas bli såpass lugnt att vi blir understimulerade och vårt mående påverkas i en negativ riktning.

Boverket (2019b) förutspår att städerna kommer att förtätas mer och mer till följd av den ökande folkmängden. Förtätning av städer kan innebära att grönytor tas i anspråk för att bygga bostäder och andra verksamheter. De grönytor som finns kvar kan då komma att bli extra viktiga för stadens invånare. Detta skulle kunna innefatta allt från parker till rondeller, refuger och planteringar utmed byggnader och gångbanor. För ytor som är för små för träd att trivas i är olika perenner, mindre buskar och prydnadsgräs utmärkta alternativ för att skapa intressanta planteringar och göra det mesta av den lilla yta som finns. Vegetation är viktig för människans välbefinnande, vilket understryks av bland annat Grahns olika studier (1985; 1986), World Health Organization (2016) och enligt fakta som går att ta del av på Boverkets hemsida (2018; 2019a; 2019b). Att använda sig av växtmaterial som ger upplevelsevärden även på vintern kommer därför att bli av stor vikt när grönskan förpassas till mer begränsade ytor.

Trots att vintern ofta är mörk och kall, är den en årstid som kan utnyttjas på många sätt när det kommer till vegetationsgestaltning. Folkesson, Sjöman och Brising (2015) nämner att mycket fokus vid gestaltning av utemiljöer läggs på vegetationens sommarutseende. Eftersom det är så mycket som blommar på sommarhalvåret är det nästan ett överflöd av grönska och vegetation då jämfört med hur det ser ut på många platser på vintern. För att det inte ska bli en allt för stor skillnad mellan sommar- och vinterhalvåret när det kommer till vegetationens upplevelsevärden krävs aktiva beslut vid gestaltning av små som stora grönytor och planteringar för att se till att de ger upplevelsevärden hela året. Både Buffin (2005) och Illminge (2009) skriver att samtliga växter i en plantering bör väljas med hänsyn till både dess sommar- och vinterkvaliteter. På så sätt garanteras upplevelsevärden året om.

Kunskaper om ljus och färger kan användas för att åstadkomma olika typer av sinnesstämningar vid gestaltning av utemiljöer. Med små medel kan man höja en plats upplevelsevärden, kanske genom att just tillsätta färg. Sivik (2005) Ryberg (1999) och Küller (2005a; 2005b) har alla gjort studier om hur färger påverkar människan på olika sätt. Starka färger som rött har visat sig verka uppiggande, vilket kan vara värt att ha i åtanke vid gestaltning. Rött sticker ut bland många andra färger i mer dova toner som vegetation erbjuder vintertid. För att skapa mer liv längs en vintergrå stadsgata skulle färgsprakande vegetation kunna användas, till exempel lignoser med starka stam- och grenfärger som kontrasterar till sin omgivning. Vill man istället åstadkomma en lugnare miljö kan olika nyanser av grönt, brunt och blått vara användbara.

Färg och nyanser hos vegetation är ett återkommande ämne hos samtliga källor som berör växtgestaltning i litteraturstudien. Kanske anses vintern som trist i och med att mycket vegetation går in i sin viloperiod och därmed oftast inte uppvisar så starka färger som på sommarhalvåret. Detta kan vara en anledning till att flera av källorna skriver mycket om var man kan hitta färger på vinterhalvåret. Färger kräver dock ljus för att vi ska kunna se dem, vilket innebär att de bara syns under en begränsad tid på dygnet under vinterhalvåret. Att arbeta med belysning kan vara en lösning, vilket Illminge (2009) nämner, men på alla

platser är det inte alltid möjligt. Litteraturstudien har dock visat att färg inte är allt när det kommer till växtgestaltning. En intressant plantering skulle kunna åstadkommas med endast nyanser av brunt, en färgskala som anses lugn och kanske ibland till och med tråkig. Fokus kan då istället läggas på intressanta former. Dels växters habitus, men även hur dessa växter ser ut på nära håll, om de har taggig eller slät bark, eller hur de rör sig i vinden. Kunskap om olika växters habitus och branch area index på vintern kan användas på flera sätt. Bland annat blir genomsläppligheten för solljus en viktig aspekt då det i många fall kan avgöra vad man kan plantera tillsammans i en plantering.

De källor som använts i den här uppsatsen och berör specifika växtval och gestaltningsidéer för vinterhalvåret tar alla upp liknande utseendeaspekter och artkaraktärer som fördelaktiga ur gestaltningssynpunkt hos vegetation på vintern. Det är tydligt att mycket handlar om att se skönheten och värdet i det enkla. Som Buffin (2005) beskriver kan en enda blomma under vinterhalvåret sprida mer glädje än den gör på sommaren eftersom den är en oväntad och därför uppskattad syn. Samma tankesätt skulle kunna appliceras på växters bark, frukt, habitus, struktur och textur, aspekter som tas upp som höga upplevelsevärden vintertid i den litteratur som studerats. Att något sticker ut och lockar till sig vår uppmärksamhet kan göra mycket för helhetsupplevelsen av en plats. Alla växter i en plantering behöver inte leverera höga upplevelsevärden året om, men att rikta uppmärksamhet på en del aspekter kan göra en plantering mer intressant än om den är mer monoton. Vintern ger oss som gestaltare chansen att verkligen framhäva upplevelsevärden hos vegetation på ett annat sätt än på sommaren. Det är också spännande att något som uppfattas stå i bakgrunden till övrig vegetation i en plantering på sommarhalvåret, kan bli planterings höjdpunkt på vintern, vilket Illminge (2009) nämner. Att en vegetationsyta har olika fokuspunkter under årets gång skulle kunna göra att den känns mer intressant och levande.

Undersökningen av vad som tas upp som positiva utseendeaspekter och artkaraktärer hos vegetation vintertid har utmynnat i underrubrikerna vintergrönt och städsegrönt, bark, kvarsittande frukter, vinterblomning, vinterståndare, rumslighet och habitus, struktur och textur samt kontraster och kombinationer. Det är svårt att värdera vilka av dessa upplevelsevärden som är viktigast. Hur de uppfattas av olika människor är också högst individuellt. Det är snarare så att olika aspekter och karaktärer så som färger och former behöver samspara för att skapa intressanta planteringsytor med höga upplevelsevärden under vintern. Flera av de olika källor som använts i den här uppsatsen har tagit upp att variation och kontraster är viktigt att tänka på vid gestaltning av vegetation. Olika människor kan uppmärksamma olika upplevelsevärden i en plantering och på så sätt kan alla hitta något de tycker om. Vinter- och städsegrönt växtmaterial tas upp mycket i litteraturen som studerats. Både gällande gestaltning vintertid och generella tankesätt om växtkomposition. Flera av källorna understryker att vinter- och städsegrönt är särskilt bra att använda som stomme eller bakgrund, i både små och stora planteringar och vegetationsytor. Detta skulle kunna tyda på att vinter- och städsegrönt inte är så förlegat som Illminge (2009) och Folkesson, Sjöman och Brising (2015) skriver om. Vinter- och städsegrönt växtmaterial har många kvaliteter att erbjuda när det kommer till gestaltning då det finns en så stor variation av färg och form. Det handlar bara om hur växtmaterialet används och hur det kombineras med annat runt omkring. Både andra växter, men även byggnader, samt hur rummet de placeras i byggs upp.

Küller (2005b) beskriver att variation av färg, form och innehåll ökar människors intresse för miljön de befinner sig i och motverkar känslan av monotoni. Detta nämns även av Buffin (2005) och Oudolf, Gerritsen och Schlepers (1995). Variation och blandning av texturer och färger är av litteraturen att döma något av det viktigaste vid gestaltning vintertid. Illminge (2009), Clarke (1986), Pollet (2017) och Robinson och Wu (2016) beskriver alla att upplevelsevärden på olika nivåer och på olika platser i en vegetationsyta skapar ett intressant helhetsintryck. Det handlar om ett samspel mellan olika faktorer. Olika färger och former kan användas för att skapa intressanta uttryck och kontraster. Färgerna syns på dagen, men när mörkret faller hamnar fokus istället på formerna.

Vid sökandet efter litteratur till den här uppsatsen var intrycket att det fanns betydligt fler källor där fokus låg på sommarhalvåret än när det kom till vinterhalvåret. Både hos de källor som behandlar miljöpsykologi, och de som handlar om växtgestaltning generellt, låg fokus på sommarsäsongen. Plantskolekatalogerna gav många gånger samma intryck. Vegetationens sommarutseende beskrevs i betydligt större utsträckning än dess vinterutseende. De växter som anses ha riktigt framträdande upplevelsevärden vintertid, som färgstarka grenar eller bark, omnämndes dock som bra exempel för vegetationsgestaltning vintertid. Detta kan tyda på att mer kunskap och forskning krävs inom ämnet för att ge fler konkreta exempel på varför vegetations upplevelsevärden bör vara höga även på vintern. Sådan kunskap skulle vara av högt värde, särskilt för oss i Sverige, och andra länder med liknande årstidsfördelning, där vintern tar upp en stor del av året. Att det finns så mycket skrivet om grönskans betydelse för människans välbefinnande generellt tyder dock på att vegetation är viktigt för människan året om. Om det är något särskilt upplevelsevärde som är av störst vikt när det kommer till vegetation, eller om det är själva utevistelsen som gör oss lugna och mindre stressade kan dock diskuteras. De olika studier som gjorts inom området drar olika slutsatser beroende på vilken utgångspunkt de har. Att det räcker att se vegetation styrks av många, som Grahn (1985; 1986), Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) och World Health Organization (2016). Den vegetation man ser dagligen, kanske på väg till och från jobbet, blir därmed extra viktig för oss. Att vegetation utmed vägar och gång- och cykelbanor ger höga upplevelsevärden året om blir därmed av stor vikt för människans välmående.

Sammanfattningsvis kan man säga att vegetations vinterutseende är av värde för människan då det är vanligt att människor i Sverige är mer trötta och nedstämda på vintern än på sommaren. Att utemiljön kan ge höga upplevelsevärden även på vinterhalvåret kan minska dessa känslor genom att stimulera våra sinnen på olika sätt. De utseendenaspekter och artkaraktärer som anses fördelaktiga ur gestaltningssynpunkt hos vegetation på vintern är enligt litteraturen bland annat vinter- och städsegrönt, bark, kvarsittande frukter, vinterblomning, vinterståndare, habitus, struktur och textur. Vid gestaltning av planteringar med höga upplevelsevärden på vinterhalvåret är en blandning av dessa olika aspekter högst eftersträvävärt. Kontraster och kombinationer skapar spännande vegetationsytor som stimulerar våra sinnen hela året.

Växtlista

De olika källor som använts i den här uppsatsen har tagit upp otroligt många förslag på växter för vintergestaltning. Samtliga växtförslag som nämnts i litteraturen har inte kunnat redovisas i denna uppsats, men de som tagits upp i studien redovisas här sammansatta i en växtlista. De släkten som angivits utan arter omfattar samtliga arter inom det angivna släktet.

Vinter- och städsegrönt	
<i>Abies</i>	<i>Mahonia bealei</i>
<i>Bergenia</i> 'Bressingham Ruby'	<i>Pinus sylvestris</i>
<i>Cedrus atlantica</i> 'Glauca'	<i>Rhododendron</i>
<i>Euonymus fortunei</i> 'Emerald 'n' Gold'	<i>Taxus</i>
<i>Hedera helix</i>	
Bark	
<i>Acer griseum</i>	<i>Cornus seracifera</i> 'Flaviramea'
<i>Acer pensylvanicum</i>	<i>Prunus rufa</i>
<i>Betula albosinensis</i> var. <i>Septentrionalis</i>	<i>Prunus serrula</i>
<i>Betula pendula</i>	<i>Rubus cockburnianus</i> 'Goldenvale'
<i>Betula utilis</i> var. <i>Jacquemontii</i> 'Doorenbos'	<i>Salix alba</i> var. <i>chermesina</i> 'Vinterglöd'
<i>Cornus alba</i> 'Sibirica'	<i>Salix x sepulcralis</i> 'Chrysocoma'
<i>Cornus alba</i> 'Westonbirt'	
Kvarsittande frukter	
<i>Cotoneaster horizontalis</i>	<i>Malus</i>
<i>Ilex aquifolium</i>	<i>Sorbus</i>
Vinterblomning	
<i>Calluna vulgaris</i>	<i>Hamamelis mollis</i>
<i>Chimonanthus praecox</i>	<i>Hamamelis x intermedia</i>
<i>Crocus</i>	<i>Magnolia</i>
<i>Daphne mezereum</i>	<i>Scilla</i>
<i>Erica carnea</i>	<i>Thuja</i>
<i>Galanthus</i>	<i>Viburnum farreri</i>
Vinterståndare	
<i>Achillea</i>	<i>Gypsophila</i>
<i>Astilbe</i>	<i>Hydrangea</i>
<i>Chrysanthemum</i>	<i>Hylotelephium spectabile</i>
<i>Cortaderia</i>	<i>Ligularia</i>
<i>Cotinus coggygria</i>	<i>Miscanthus</i>
<i>Echinacea</i>	<i>Stipa</i>
Rumslighet och habitus	
<i>Acer platanoides</i> 'Globosum'	<i>Metasequoia glyptostroboides</i>
<i>Betula pendula</i> 'Tristis'	<i>Pinus strobus</i> 'Fastigiata'
<i>Carpinus betulus</i> 'Fastigiata'	<i>Quercus robur</i> 'Fastigiata'
<i>Fagus sylvatica</i> 'Pendula'	<i>Salix x sepulcralis</i> 'Chrysocoma'
<i>Ginkgo biloba</i>	
Struktur och textur	
<i>Buxus sempervirens</i>	<i>Miscanthus sinensis</i>
<i>Fagus sylvatica</i>	<i>Phyllostachys</i>
<i>Fargesia</i>	<i>Quercus robur</i>
<i>Ilex aquifolium</i>	<i>Rosa canina</i>
<i>Iris</i>	<i>Viburnum rhytidophyllum</i>
<i>Ligustrum vulgare</i>	

Tabell 1. Sammanställning av de växter som nämnts i litteraturen.

Källförteckning

Tryckta källor

- Bellan, Patrick., Folkesson, Anders. & Sjöman Henrik. (2018). *Solitärbuskar – mångfald och användning*. SLU Alnarp: Movium (Movium Fakta, 2018:5)
- Buffin, Michael W. (2005). *Winter-flowering shrubs*. Portland, Or.: Timber Press
- Clarke, Graham. (1986). *Autumn & winter colour in the garden*. London: Ward Lock
- Folkesson, Anders., Sjöman, Henrik. & Brising, Karolina. (2015). *Växter för vinterfärging*. SLU Alnarp: Movium. (Movium Fakta, 2015:1)
- Grahn, Patrik. (1985). *Människans behov av parker, grönska och rekreation*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet (Stencil / Institutionen för landskapsplanering 85:7)
- Grahn, Patrik. (1986). *Grönplanering för människor*. Alnarp: ALA/MOVIUM
- Grahn, Patrik. & Stigsdotter, Ulrika A. (2003). Landscape planning and stress. *Urban Forestry & Urban Greening*, vol. 2 (1), pp. 1–18 Elsevier GmbH.
- Ilminge, Christina. (2009). *Grön trädgård året om: med vintergröna växter och prydnadsgräs*. Stockholm: Prisma
- Kaplan, Rachel., Kaplan, Stephen. & Ryan, Robert L. (1998). *With people in mind: design and management of everyday nature*. Washington D.C.: Island Press
- Küller, Rikard. (2005a). Icke-visuella effekter på människan av ljus och färg. I: Johansson, Maria. & Küller, Marianne. (red.) *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur
- Küller, Rikard. (2005b). Miljöpsykologins uppkomst och utveckling i Sverige. I: Johansson, Maria. & Küller, Marianne. (red.) *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur
- Küller, Rikard., Ballal, Seifeddin Gaafar., Laike, Thorbjörn. & Mikellides, Byron. (1999). Shortness of daylight as a reason for fatigue and sadness. A cross-cultural comparison. *Proceedings CIE 24th session*, Warsaw (Volume 1, Part 2, s. 291-294). Vienna: CIE Central Bureau.
- Oudolf, Piet., Gerritsen, Henk. & Schlepsers, Anton. (1995). *Drömplantor: den nya generationen perenner*. Stockholm: Natur och kultur
- Oudolf, Piet. & Kingsbury, Noel. (2005). *Planting design : gardens in time and space*. Portland, Or: Timber Press
- Pollet, Cedric. (2017). *Winter gardens - reinventing the season*. Revised edition London: Frances Lincoln Publishers Ltd
- Robinson, Nick. & Wu, Jiahua. (2016). *The planting design handbook*. Third edition. Farnham, Surrey: Ashgate
- Ryberg, Karl. (1999). *Färger i vardagsliv och terapi: en bok om färgernas stimulerande effekt*. Ny, något rev. utg. Västerås: Ica
- Sivik, Lars. (2005). Om färg i allmänhet och i vår miljö. I: Johansson, Maria. & Küller, Marianne. (red.) *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur

Sjöman Deak, Johanna, Hiron, Andrew & Sjöman, Henrik (2016). Branch Area Index of Solitary Trees: Understanding Its Significance in Regulating Ecosystem Services. *Journal of Environmental Quality*, vol. 45 (1), pp. 175–187 The American Society of Agronomy, Crop Science Society of America, and Soil Science Society of America, Inc.

Sorte Jarle, Gunnar. (2005). Parken för Homo Urbanis - stadsmänniskan. I: Johansson, Maria. & Küller, Marianne. (red.) *Svensk miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur

Stångby Plantskola (2017). *Stångbykatalogen 2017/18*. Lund: Stångby plantskola

Tönnersjö plantskola (2017). *Tönnersjös trädguide: inspiration & information från Sveriges plantskola*. 2. uppl. Eldsberga: Tönnersjö

World Health Organization. (2016). *Urban green spaces and health*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2016

Elektroniska källor

Boverket (2018) *Därför behöver vi naturen*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/ekosystemtjanster/naturen/> [2020-04-19]

Boverket (2019a) *Grönka främjar hälsa och välbefinnande*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/ekosystemtjanster/naturen/walbefinnande/> [2020-04-19]

Boverket (2019b). *Urbanisering*. <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/bostadsmarknad/bostadsforsorjning/flyttningar/urbanisering/> [2020-05-08]

SMHI, Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (2020) *Årstider*. <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/arstider-1.1082> [2020-04-09]

SMHI, Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (u.å) *Årstidskarta*. <https://www.smhi.se/vadret/vadret-i-sverige/arstidskarta/> [2020-04-09]